

دوفصلنامه تاریخ علوم و فناوری دوره اسلامی
سال دهم، شماره‌های اول و دوم، سال ۱۴۰۰
شماره پیاپی: ۱۹ و ۲۰

صاحب امتیاز: مؤسسہ پژوهشی میراث مکتوب
مدیر مسئول: اکبر ایرانی
سر دبیر: محمد باقری
مدیر داخلی: زینب کریمیان
ویراستار: پویان رضوانی
اجرای جلد: محمود خانی

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

همکاران علمی

حسن امینی * حمید بھلول * پویان رضوانی * فاطمہ سوادى * حنیف قلندری * یونس کرامتی * امیر محمد گمینی
شمامہ محمدی فر * راضیہ سادات موسوی * یونس مہدوی * سجاد نیک فہم خوب روان

مشاوران علمی

پرویز اذکائی * یوسف ثبوتی * توفیق حیدرزادہ
محمد ابراہیم ذاکر * حسن طارمی * مہدی محقق
حسین معصومی ہمدانی * محمد جواد ناطق * سید حسین نصر

علی بابایف (جمهوری آذربایجان) * جان لثارت برگر (کانادا) * گلن وان برولمن (کانادا) * احمد جبار (فرانسه) * سرگی دمیدوف (روسیه) * رشدی راشد (فرانسه) * جمیل رجب (کانادا) * سری رامولا سارما (آلمان) * ژاک سزبانو (سوئیس) * جورج صلیبا (امریکا) * حکیم سید ظل الرحمان (هند) * رادا چاران گوپتا (هند) * مصطفی الموالدی (سوریه) * یان پیتر هوخندابیک (هلند) * میچیو یانو (ژاپن)

تصویر پشت جلد: زنده‌یاد حمیدرضا گیاهی یزدی در کنار شاخص ظهر مسجد میرزا داود همدان، ۱۳۸۲

شناسی مجله: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ایوبریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه چهارم، شماره ۱۶
کد پستی: ۹۳۳۵۱۹-۱۳۱۵۶ تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲-۶۶۴۹۰۶۲۵۸-۶۶۴۹۰۶۲۵۸ دورنگار: ۶۶۴۹۰۶۲۵۸-۶۶۴۹۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
miraselmi@mirasmaktoob.ir / miraselmi90@gmail.com
بها: ۶۰,۰۰۰ تومان

فهرست

۱ سر سخن

مقاله

- شوق پژوهش: به یاد دکتر حمیدرضا گیاهی یزدی
تاریخ‌نگار علوم دوره اسلامی ۳
سارا فرض‌پور ماجپانی
- حساب، به شیوایی و دلفریبی لیلآوتی
۱۶
مریم زمانی
- از الموت تا پکن:
۳۲
ذات‌الحلق جمال‌الدین و رساله دستورالمنجمین در جاده‌های ابریشم مغول
یویچی ایسایاها، ترجمه محمد علیرزاده وقاصلو
- تقویم‌های ایرانی و عربی به روایت آثانیای شیرازی
۴۵
گریگور بروتیان، ترجمه محمد باقری
- ارزیابی نظریه «انقلاب کشاورزی دوره اسلامی»
۵۲
مایکل دکر، ترجمه صادق حجتی
- از میخانه تا مدرسه: سیمای خیام دانشمند
۶۸
محمد باقری، ترجمه مائده حسین‌زاده
- مکتب مراغه و تأثیر آن بر علم پس از مغول در جهان اسلام
۷۴
توفیق حیدرزاده، ترجمه مهدی نوروزی‌بخش
- مجموعه مسائل کتاب جبر خوارزمی
۸۹
جفری ا. اوکس، ترجمه نرگس عصارزادگان
- از بطریق تا خنین
۱۰۷
الکساندر تریگر، ترجمه شهلا باقری
- هاینریش زوتر: تاریخ‌نگار ریاضیات دوره اسلامی
۱۲۲
انوشه هادزاد
- ابوریحان بیرونی و استاد و همکارش ابونصر منصور عراق
۱۳۳
سونیا برنتیس، ترجمه مائده حسین‌زاده و زینب کریمیان

یادداشت‌های تاریخی

- ۱۴۶ پیش‌بینی نخستین رؤیت‌پذیری هلال ماه
ونسسلو سگورا، ترجمه زینب کریمیان
- ۱۵۰ بیرونی، دوازده خواری و دوازده ماه تقویم یولیانی
فرانسوا دو بلوا، ترجمه نسترن حکمی
- ۱۵۵ گزارش اندازه‌گیری ارتفاع قله دماوند در عهد قاجار
کورس ضیائی
- ۱۶۱ مفاهیم بیت، شعاع و تسبیر در احکام نجوم دوره اسلامی
ژوسپ کسولراس و یان پ. هوخندایک، ترجمه محمد باقری

یادنامه‌ها

- ۱۶۶ یاد از جواد همدانی‌زاده
محمد باقری
- ۱۷۱ درگذشت گریگور بروتیان تاریخ‌نگار ارمنی نجوم و تقویم
اولگا وارتازاریان، کریستینه کوستیکیان، ایوت تاجاریان

معرفی کتاب

- ۱۷۵ منتهی الإدراک فی تقاسیم الأفلاک
امیرمحمد گمینی

رسائل

- ۱۷۸ ترجمه و شرح رساله الوفی التام عزالدین زنجان
ناصر حائری

درگذشت گریگور بروتیان تاریخ‌نگار ارمنی نجوم و تقویم

اولگا وارتازاریان، کریستینه کوستیکیان، ایوت تاجاریان^۱

بنیاد دست‌نوشته‌های کهن ماتناداران با نهایت تأسف و تأثر درگذشت شادروان دکتر گریگور بروتیان را به اطلاع می‌رساند.

گریگور بروتیان در ۱۱ آوریل ۲۰۲۱ (۲۲ فروردین ۱۴۰۰) بر اثر ابتلا به کرونا در شهر ایروان ارمنستان درگذشت. گریگور بروتیان در سال ۱۹۵۵ میلادی در خانواده‌ای ارمنی از مهاجران مرعش و آدانا در ایروان به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در سال ۱۹۷۲ میلادی در مدرسهٔ موراتسان به پایان رساند. در سال ۱۹۷۸ میلادی از دانشکدهٔ فیزیک دانشگاه دولتی ایروان با تخصص فیزیک و اخترفیزیک فارغ‌التحصیل شد. او از این تاریخ در سمت دستیار ارشد و سپس به‌عنوان پژوهشگر علمی در رصدخانهٔ بیوراگان مشغول کار شد. تمرکز بروتیان در این زمان بر مطالعهٔ پرتوهای کیهانی و همچنین شرکت در برنامه‌های رصدی رصدخانه بوده است.

۱. کارکنان علمی کتابخانهٔ ماتناداران ایروان، kr.kostikyan@gmail.com؛ yvettetaj@yahoo.com

از سال ۱۹۸۲ میلادی سرپرست طرح علمی مربوط به مطالعه تقاویم شد و شروع به مطالعه تقویم ارمنی کرد. در طی سال‌های ۱۹۹۲-۲۰۰۲ در موزه ویکتور هامبارتسومیان کار می‌کرد و از سال ۲۰۰۴ رئیس آن موزه بود و از سال ۱۹۹۹ میلادی در رصدخانه بیوراگان شاغل بود. در سال ۲۰۰۵ موفق به اخذ درجه دکتری علوم فیزیک و ریاضی شد، و در چند مدرسه عالی (در مدارس گیورگیان، مخیتاریان و دانشگاه دولتی ایروان) تقویم‌شناسی تدریس کرد. از سال ۲۰۰۹ در بخش پزشکی و طبیعت‌شناسی ماتناداران به‌عنوان کارمند جزء، و از سال ۲۰۱۵ در سمت پژوهشگر ارشد کار می‌کرد. گریگور بروتیان مؤلف پنج کتاب چاپ شده و یک کتاب چاپ نشده در زمینه تقویم‌های کهن ارمنی و غیره است. او تحقیقات و کشفیات و تصحیحات مهمی در این حوزه کرده است. دانشجویان و همکارانش همیشه با علاقه زیاد از فروتنی و نیکخواهی و آمادگی او به کمک در مسائل تخصصی و مهارتش در توضیح مسائل مشکل به نحو ساده یاد می‌کنند. گریگور بروتیان مردی نیک‌اندیش و خوش قلب بود، یادش گرامی.

کتاب‌ها:

۱. تقویم ارمنی، اچمیادزین، ۱۹۹۷، ۵۶۰ ص.
۲. خارناخوران آنانیا شیراکاتسی، اچمیادزین، ۱۹۹۸، ۱۱۲ ص.
۳. ترتیب زمانی هوهانس سارکاوآگ، ایروان، ۱۹۹۹، ۱۴۷ ص.
۴. تقویم‌شناسی ارمنی، ایروان، ۲۰۱۶، ۵۸۰ ص.
۵. تقویم ارمنی از آغاز تا کنون، ایروان، ۲۰۱۸، ۱۸۲ ص.

مقالات:

۱. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: تاریخ بزرگ ارمنی، اچمیادزین، ۱۹۸۳، ۸، ص ۴۱-۴۴.
۲. درباره چند مسئله تقویم ارمنی، تقویم ارمنی تا تاریخ بزرگ، اچمیادزین، ۱۹۸۴، ۵، ص ۵۴-۵۸.
۳. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: تاریخ اصلی ارمنی، اچمیادزین، ۱۹۸۵، ۱، ص ۵۱-۵۷.
۴. تقویم ارمنی، فرهنگ، ۱۹۸۹، ۱، ص ۶۰-۶۴، ۱۲۴-۱۲۸.
۵. ذکر دو ستاره دنباله‌دار در تاریخ‌نگاری ارمنی، گزارش‌های رصدخانه بیوراگان، ۱۹۸۹، LX ص ۱۳۸-۱۴۴.
۶. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: معمای تقویمی گریگور ماگیستروس و قطعه داستان آردشی، اچمیادزین، ۱۹۹۲، ۴-۵، ص ۹۵-۱۱۸.

۷. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: تاریخ کوچک ارمنی، اچمیادزین، ۱۹۹۴، ۴-۵، ص ۱۱۶-۱۰۰.
۸. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: اصلاح تقویم ارمنی و فهرست کاتولیکوسان، اچمیادزین، ۱۹۹۴، ۸، ص ۳۰-۴۸.
۹. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: تقویم ارمنی و ستارگان، اچمیادزین، ۱۹۹۵، ۱، ص ۴۷-۶۰.
۱۰. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: جشن عمده ارامنه قدیم، اچمیادزین، ۱۹۹۵، ۱۰-۱۲، ص ۱۵۳-۱۳۰.
۱۱. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: ساختار تقویم قبل هایک، اچمیادزین، ۱۹۹۶، ۱۲، ص ۱۶۴-۱۳۵.
۱۲. درباره تاریخ چاپ «پارزاتومار»، اچمیادزین، ۱۹۹۷، ۱، ص ۹۵-۹۰.
۱۳. درباره چند مسئله تقویم ارمنی: آغاز و حقایق تاریخی تقویم اصلی ارامنه، اچمیادزین، ۱۹۹۷، ۲-۳، ص ۱۵۵-۱۴۴.
۱۴. جدول اضافات ارامنه به آنانیا شیراکاتسی، اچمیادزین، ۱۹۹۷، ۸-۹، ص ۹۴-۱۰۳.
۱۵. تاریخ تولد عیسی در سنت تاریخنگاری ارمنی، اچمیادزین، ۱۹۹۸، ۵، ص ۷۳-۸۸.
۱۶. تصورات تقویم قدیم ارامنه بنا بر تاریخ ارامنه آگاتانگوس، اچمیادزین، ۱۹۹۸، ۶، ص ۵۳-۴۵.
۱۷. ترتیب زمانی هوهانس سارکاواگ، هاندس آمسوریا، ۱۹۹۸، ۱-۱۲، ص ۷۸-۱.
۱۸. در تاریخ پذیرفتن دین مسیحی ارامنه، هاندس آمسوریا، ۲۰۰۱، ۱-۱۲، ص ۱۸۱-۲۲۸.
۱۹. تصورات تقویمی قدیمی ارنتی و داستان ویزانتین در باره واسیل دیگش کریتاس، بازماوپ، ۲۰۰۴، ص ۵-۱۶.
۲۰. آناستاس آکورسی، فرهنگنامه کلیسای ارمنی، جلد ۱: کاتولیکوسهای کل ارامنه، اچمیادزین، ۲۰۰۸، ص ۱۷-۱۹.
۲۱. چند واقعیت تقویمی در حکایات سحرآمیز ارمنی، اچمیادزین، ۲۰۰۸، ۲، ص ۴۹-۷۰.
۲۲. ویکتور هامبارتسومیان، اچمیادزین، ۲۰۰۸، ۱۰، ص ۹۹-۱۰۵.
۲۳. چند وابستگی زمانی در تورات و انجیل (با همکاری آرمن خاچاتوریان)، بازماوپ، ۲۰۰۸، ص ۸۳-۱۰۰.

24. "Persian and Arabic Calendars as Presented by Anania Shirkatsi", *Tarikh-e Elm*, 2009, no. 8, pp. 1-17.¹
۲۵. تصورات در باره اژدهای آسمانی در سیستم کیهان شناسی ارمنه قدیم، اچمیادزین، ۲۰۰۹، ۳، ص ۲۰-۳۶.
۲۶. چند واقعیت تقویمی در حکایات سحرآمیز ارمنی، اچمیادزین، ۲۰۱۰، ۶، ص ۲۲-۲۴.
۲۷. یک جزء تازه کشف شده در تاریخ آنانیا، بازماوپ، ۲۰۱۱/۱-۲، ص ۱۸۱-۲۱۵.
۲۸. تصورات در فضا و زمان در حکایات سحرآمیز ارمنی، بازماوپ، ۲۰۱۱/۳-۴، ص ۴۸۴-۴۵۹.
۲۹. ساختار تاریخ آنانیا شیراکاسی، بازماوپ، ۲۰۱۳/۳-۴، ص ۱۱-۲۷.
۳۰. کتب تاریخ شناسی در چاپهای آمستردام، بازماوپ، ۲۰۱۳/۱-۲، ص ۱۲۱-۱۳۸.
۳۱. توضیح چند مشخصه تقویم رومی قدیم توسط تقاویم ارمنی، اچمیادزین، ۲۰۱۹، ۷، ص ۶۴-۸۴.
۳۲. کوششی در تشخیص تاریخ نجومی تجسمات سنگی «اژدها» ارمنی، اچمیادزین، ۲۰۲۰، ۴، ص ۴۴-۶۵.
۳۳. کوششی در تشخیص زمان یک اتفاقی در حماسه «بهادران ساسنا»ی ارمنه توسط واقعیات نجومی، اچمیادزین، ۲۰۲۰، ۷، ص ۳۹-۵۳.
34. "Anania Širakuni's K'nnikon and its Destiny", *Orientalia Christiania Periodica*, no. 1, Roma, 2020, pp. 123-135.

۱. ترجمه فارسی این مقاله در همین شماره میراث علمی چاپ شده است.